

Elselina
(1776-1845)

MARJA VERBRAAK

Elselina

(1776-1845)

AVONTUUR
in het voetspoor van
NAPOLEON

Boom – Amsterdam

Voor Thur, die alles mogelijk maakt

‘Hoe vaak heb ik me niet stilletjes vermaakt over die kleine appartementen waarin een vrouw zich de rest van haar leven opsluit! [...] O overbodige luxe! O vervloekte gevangenis, als ik daarin vast zou zitten! O die zo vermoeiende nietsigheidjes! O wat zou ik onhandig zijn als ik ze moest gebruiken! Geef mij de lange reis, de genoegens en de gevaren van de weg! Geef me de zon, de regen, het stof, het ijs! Beter de zon en de regen dan het boudoir waarin ik me niet op mijn gemak voel, dan dat zachte tapijt, dan dat hardnekkige parfum, dan die ellendige en ijdele luxe, waar ik desondanks zo van heb gehouden! Zo bekeken, ben ik niet meer degene die ze beklagen, ik ben degene die medelijden heeft met andere vrouwen, ik ben degene die deernis heeft met het geordende en planmatige leven; ik ben geen vrouw, ik ben een onverschrokken reiziger.’

Elselina Versfelt, alias Ida Saint-Elme over haar vertrek naar het Midden-Oosten. ‘Chapitre qui n’en est pas un’, in:
La Contemporaine en Égypte. Pour faire suite aux Souvenirs d’une femme, sur les principaux personnages de la République, du Consulat, de l’Empire, et de la Restauration
(Ladvocat, Parijs 1831) I pp. IX-X.

Afbeelding omslag: Elselina Versfelt rond haar twintigste.
Het portret is eind achttiende eeuw vervaardigd, naar alle
waarschijnlijkheid door Gilles Louis Chrétien en Jean Simon
Fournier in hun studio te Parijs. Het origineel was in 1940
in familiebezit; waar het zich nu bevindt, is onbekend.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2025 Marja Verbraak | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uit-
zonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machine-
learning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van
(een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leer-
omgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16,
Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgevers-
organisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofd-
dorp, www.stichting-uvo.nl.

*No part of this publication may be reproduced in the context of text
and data mining for any other purpose which is not expressly
permitted by law without the written permission of the publisher.*

ISBN 978 90 2446 945 1

NUR 680

www.boom.nl

Inhoud

1

Op zoek naar Elselina Versfelt,
alias Ida Saint-Elme, alias La Contemporaine — 9

2

Een voorlijk meisje in de Republiek der Zeven
Verenigde Nederlanden (1776-1795) — 17
*Burgeroorlog in de Republiek – Huwelijk met een revolutionair –
Feesten met Franse officieren – Overspel en echtscheiding –
O smarten van het moederschap! – Altijd schandaal*

3

Parijs: de liefde en de Comédie (1796-1801) — 55
*Generaal Moreau – Politiedossier – Een niet zo chique
courtisane – Azuurblauwe ogen, een stevige kin –
Het mislukte toneeldebuut*

4

Mee met de Grande Armée (1801-1815) — 81
*Generaal Ney achterna – Aan het hof van Elisa Bonaparte –
Vrouwen in het leger – Spelen met gender – Travestie –
Kozakken op de Champs-Élysées – Spioneren voor Napoleon –
Ney voor het vuurpeloton*

5

Een sluier van matheid en sufheid (1815-1827) — 113

Terugkeer van de monarchie – Française in Holland –

Bannelingen – Literaire ambities – Madame de Staël –

Ontmoeting met Ladvocat

6

Succès de scandale als schrijver (1827-1829) — 139

‘Vandaag ben ik in mijn literaire kwaliteiten gaan geloven’

Het literair bedrijf – Marketing avant la lettre – Redenen voor een rage – Morele lessen – Wie schreef wat? – Living memory

7

Schrijven over de glorie van weleer (1829-1834) — 175

Een explosie van geroddel – Indrukken van Egypte – Slavernij en harems – Niet meer in de mode – Rechtszaak tegen haar uitgever – En nog een rechtszaak – Persona non grata

8

Londen: uitgever in exil (1834-1844) — 205

La Caricature Française – De koning als peer – Een aantrekkelijke aanslagpleger – Geheime brieven – Procès des Lettres – Beschuldigingen – Vervalst of niet? – Deuren slaan dicht

9

Brussel, het laatste toevluchtsoord (1844-1845) — 243

Stoute kinderen – Outsider – Durven en doen

Noten — 259

Archieven — 275

Literatuur — 277

Verantwoording illustraties — 289

Personenregister — 291

Op zoek naar Elselina Versfelt,
alias Ida Saint-Elme,
alias La Contemporaine

‘De nog altijd in brede kring gangbare visie dat vrouwen in het negentiende-eeuwse Nederland niets konden, niets mochten, niets durfden, niets deden, omdat het vrouwen nu eenmaal niet was toegestaan om iets te kunnen, te durven of te doen, en dat vrouwen die daaraan wisten te ontsnappen de uitzonderingen waren die de regel bevestigden, kan naar de mestvaalt van de geschiedenis worden verwezen.’

Myriam Everard en Ulla Jansz (red.),
*Sekse. Een begripsgeschiedenis*¹

O ja? Naar de mestvaalt van de geschiedenis? Een boude bewering. Toen ik dit citaat las, was ik net begonnen met het schrijven van deze biografie van Elselina Versfelt (1776-1845), een Brabantse domineesdochter die beroemd en berucht werd in Parijs. Het citaat was een aansporing voor mijn zoektocht naar het verhaal van deze flamboyante vrouw. Voor de duidelijkheid: mijn boek gaat niet over ‘vrouwen in het negentiende-eeuwse Nederland’ en over de mogelijkheden die zij al of niet hadden om te ontsnappen aan het huisvrouwenbestaan.

Het gaat over één vrouw, die eind achttiende eeuw Nederland verliet en naar Frankrijk vertrok, het avontuur achterna. In haar tijd werden vrouwen steeds meer vastgepind op hun rol als echtgenote en moeder. Wat zal blijken, is dat Elselina Versfelt wel degelijk een uitzondering was, iemand die durfde en deed wat andere vrouwen in haar tijd en haar omgeving niet durfden en deden.

Het feminisme zoals wij dat kennen, het streven naar gelijke rechten voor vrouwen op politiek en economisch gebied, zou pas honderd jaar na haar geboorte opbloeien. Elselina Versfelt hield zich totaal niet met dat soort vraagstukken bezig. Een feministe was ze dus niet, maar wel een voorloper van het feminisme, een vrouw die uit haar keurslijf brak en activiteiten ondernam die aan mannen waren voorbehouden. Een vrouw die vrij wilde zijn en in mannenkleding meetrok met het leger van Napoleon. Minnares van Franse generaals, actrice in Parijs, schrijfster van baanbrekende memoires en vluchtelingen in Londen. Voor die vrijheidsdrang heeft ze een hoge prijs moeten betalen. Deze biografie is een poging om deze ongewone vrouw en de boeiende tijd waarin zij leefde onder de aandacht te brengen van een breder, in geschiedenis geïnteresseerd publiek. De rode draad is de vraag hoe zij zich wist te ontworstelen aan het kleine, rustige leven waartoe zij gezien haar sekse en milieu was voorbestemd. De handelingen van individuen worden voortgestuwd, maar niet volledig bepaald door de tijd en de omgeving waarin ze leven. Wat waren de vrouwbeelden in deze periode, wat verwachtte de omgeving van haar, wat deed ze en waarom deed ze dat, en welke consequenties had dat voor haar?

Elselina Versfelt publiceerde niet onder haareigen, Nederlandse naam. Bij het lezerspubliek stond ze bekend als

Ida Saint-Elme, of 'La Contemporaine': de Hedendaagse, de Tijdgenote. Het was een verwijzing naar het tijdperk van grote politieke en sociale omwentelingen waarvan ze getuige was geweest. De Franse Revolutie wordt beschouwd als een scharnierpunt voor de ontwikkeling van het moderne Europa, vooral omdat de vanzelfsprekende overheersing door vorsten en edelen overal in Europa onder vuur kwam te liggen. Hun onderdanen werden burgers, die burgers werden mondig. Na de revolutie kwamen er nieuwe dictators, Napoleon voorop, maar geen van hen kon het idee van volkssoevereiniteit volledig de nek omdraaien; de geest was uit de fles en kon er niet meer in. Ida Saint-Elme leefde in wat de Duitse historicus Reinhart Koselleck een breuktijd noemde, een tijd van grote oorlogen en grote omwentelingen waarin mensen in Europa zich ervan bewust werden dat er een kloof bestond tussen het heden en het verleden. Bij de revolutionaire en napoleontische oorlogen (1792-1815) waren zoveel landen betrokken dat je er bijna het etiket wereldoorlog op kunt plakken: Frankrijk, Holland, België, Engeland, het Duitse Rijk, Oostenrijk, Polen, Rusland, Finland, Zweden, Denemarken, Italië, Spanje, Portugal, Griekenland, Turkije, Egypte. In één mensenleven werd alles anders: revoluties in Nederland en in Frankrijk, Napoleon die een groot deel van Europa onderwierp en zichzelf tot keizer liet kronen, en uiteindelijk, na zijn val in 1815, de grote herschikking van het continent. Voor de Europese geschiedenis is dat jaar 1815 van enorm belang geweest. Na decennia van strijd trokken de overwinnaars tijdens het Congres van Wenen nieuwe grenzen op de landkaart: ze bedachten nieuwe landen en invloedssferen, waar ze nieuwe koningen op de troon zetten die na alle revolutie en geweld rust en orde moesten brengen. Elselina Versfelt was erbij en

schreef erover. Haar *Mémoires d'une Contemporaine* verschenen in 1827-1828. De titel is veelzeggend: *Memoires van een Tijdgenote, of herinneringen van een vrouw aan de belangrijkste personen uit de Republiek, het Consulaat, het Keizerrijk, etc.* Het onderschrift luidt: 'Ik heb de triomfen van de Republiek meegemaakt, ik heb de saturnalen van het Directoire bijgewoond, ik heb de glorie van het Consulaat en de grandeur van het Keizerrijk gezien en ik ben, zonder te doen alsof ik over een kracht en gemoedsgesteldheid beschikte die niet bij mijn sekse passen, getuige geweest van de overwinning in Valmy en drieëntwintig jaar later van de doodsstrijd in Waterloo.'² Deze memoires zijn waardevol als getuigenis van een opmerkelijke periode in de geschiedenis. De getuigenis van een vrouw nog wel, wat uitzonderlijk was. Er waren maar weinig vrouwen die zoals zij rondtrokken met het Franse leger én maar weinig vrouwen die boeken publiceerden. De verwevenheid van haar persoonlijke verhaal met de grote gebeurtenissen van die tijd maakten de memoires van La Contemporaine voor het publiek van toen fascinerend. Dat zijn ze voor de lezers van nu nog steeds. Ze beslaan acht delen, bij elkaar ruim 4000 pagina's. Ze werden vertaald in het Duits en het Engels (ze schreef in het Frans). Niet in het Nederlands overigens; in haar geboorteland is ze bij het brede publiek nauwelijks bekend. De vertalingen in deze biografie zijn van mijn hand.

Ik ben zeker niet de eerste die aandacht besteedt aan Elselina Versfelt. Haar geschiedenis en persoonlijkheid hebben tot de verbeelding gesproken van vooral Franse, maar ook Nederlandse auteurs en makers van documentaires en tentoonstellingen. In Frankrijk verscheen in 1895 een drastisch ingekorte, herziene heruitgave van haar memoires van de hand van Jules-Napoléon Ney; in 1902 publiceerde Henri Lachize een mooi geïllustreerd,

maar sterk geromantiseerd verhaal over haar leven; en in 2004 zorgde Napoleonkenner Jacques Jourquin voor de eerste (bijna) integrale heruitgave van haar memoires.³ In Nederland werden in 2022/2023 na vele jaren van stilte ineens twee toneelstukken over haar gemaakt: een eenakter in het Amsterdamse Tapastheater met Iris Lind en Alfred van den Heuvel, en een amateurvoorstelling in haar geboorteplaats Lith, die plaatsvond in een circustent aan de oever van de Maas. Deze producties waren echter beperkt van opzet. Een vroege publicatie in Nederland was *Elzelina*, 85 jaar geleden geschreven door Jo van Ammers-Küller, voor de Tweede Wereldoorlog een bekend schrijfster.⁴ Van Ammers-Küller deed weliswaar bronnenonderzoek, maar wat ze schreef is een historische roman, met de nadruk op roman: de hoofdpersoon zucht, steunt en strijkt door heur haren, allemaal heerlijke details die ik als historicus niet wil beschrijven omdat ze niet te verifiëren zijn. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw hebben in Nederland onder anderen Manita Toetenel en Gé Ostendorf-Reinders historisch onderzoek gepubliceerd in scripties en artikelen. Maar ook deze publicaties zijn minder breed opgezet dan de mijne.⁵

Aan de memoires van La Contemporaine kleeft een probleem dat door elke onderzoeker wordt genoemd: Elselina Versfelt had een rijke fantasie. Ze schrijft dat ze in haar jeugd te paard, in mannenkleding, meetrok met het Franse leger en aanwezig was bij beroemde veldslagen, dat ze affaires had met beroemde generaals en geheime missies vervulde. In publicaties over haar, ook in publicaties van wetenschappers, worden al snel mooie woorden als spionne, courtisane en ‘vrouwelijke Casanova’ gebruikt. Het klinkt goed. Maar in hoeverre is alles wat ze beweert echt gebeurd? En ook: in hoeverre heeft ze de

memoires eigenhandig geschreven? Feit en fictie lopen door elkaar, is een terugkerende verzuchting in publicaties over deze vrouw. Het schrijven van een biografie zou om die reden onmogelijk zijn. Daar ben ik het niet mee eens. Haar leven is boeiend, ook als je alle tierelantijnen uit haar memoires weglaat en je baseert op het materiaal dat wél betrouwbaar is. Er is informatie over haar jeugd in de Republiek en het patriottenmilieu waarin ze verkeerde, over haar jaren in revolutionair en napoleontisch Frankrijk en over de roem die ze daarna verwierf met de memoires, over de boeken die ze daarna schreef, over haar tijd als vluchteling en uitgever in Londen, en over haar laatste maanden in Brussel. In deze biografie probeer ik de verdichtfels rond het opmerkelijke leven van Elselina Versfelt af te pellen. Het belangrijkste uitgangspunt: er moet minimaal één betrouwbare bron zijn, bij voorkeur uit de tijd dat ze leefde.

De memoires zijn door haar goedgekeurd en in ieder geval deels door haar geschreven, dus ik heb ze kunnen gebruiken als rijke bron voor citaten en om haar beleavingswereld en persoonlijkheid te laten zien. Maar omdat de waarheid van het geschrevene aanvechtbaar is, heb ik de memoires niet gebruikt als bron van ‘feiten’ over haar leven, behalve als er andere bronnen zijn die bekrachtigen wat er staat. Het gevolg: delen van haar levensloop blijven in nevelen gehuld en een hoop smakelijke anekdotes konden niet mee. De befaamde Franse diplomaat de Talleyrand zou zo verrukt zijn geweest van haar blonde lokken dat hij er hoogstpersoonlijk krullen in draaide, waarbij hij wisselbriefjes ter waarde van duizend frank als papillotten gebruikte. Saint-Elme: ‘Ik pakte telkens een haarlok, zeggende: “Monseigneur, hier nog eentje.”’⁶ Ze suggereert in haar memoires ook dat ze een nacht met Napoleon heeft doorgebracht: ‘Zijn ogen

drukten beduidend meer Italiaanse energie uit dan keizerlijke waardigheid.⁷ Het zijn mooie verhalen, maar er is helaas geen snipper bewijs voor te vinden. Er zitten hiaten in het bronnenmateriaal en afgezien daarvan heb ik me geconcentreerd op bronnen in Nederland en Frankrijk, de landen waar ze de meeste tijd heeft doorgebracht. Als gevolg daarvan krijgt Versfelts reis door Egypte in 1829-1830 bijvoorbeeld weinig aandacht. Het is ook nog eens zo dat ik het verschrikkelijke kriebelhandschrift in haar brieven, die te vinden zijn in bibliotheken en op internet, slechts gedeeltelijk heb kunnen ontcijferen. Gelukkig blijft er genoeg materiaal over. Er zijn persoonsakten over haar geboorte, huwelijk en dood, verslagen van rechtszaken waarin ze wordt genoemd, brieven die ze heeft geschreven en ontvangen (de afgelopen jaren zijn nieuwe brieven opgedoken op veilingen), publicaties van tijdgenoten over *La Contemporaine*, afbeeldingen die kunstenaars van haar maakten. De memoires hebben tot op de dag van vandaag verreweg de meeste aandacht getrokken, maar ze gaan vooral over de periode voor haar 40ste verjaardag en geven slechts een halve Ida: ze leidde ook daarna een intens leven. Er zijn honderden pagina's van later datum bewaard gebleven, boeken en artikelen waarvan niemand ontkent dat ze door haarzelf zijn geschreven, waaronder *La Caricature Française*, het antimonarchistische spotblad dat ze in 1836 uitgaf en in het geheim in Frankrijk liet verspreiden. Op internet is een uitgebreid verslag te vinden van het *Procès des Lettres* van 1841, een geruchtmakende rechtszaak waarbij ze betrokken was. Mijn biografie van Ida Saint-Elme berust gedeeltelijk op eigen onderzoek, maar is ook een poging om eerdere publicaties over haar samen te brengen. Goed onderzoek hoeft niet te worden overgedaan. Ik heb dankbaar gebruikgemaakt van het spit- en denkwerk dat

historici en literatuurwetenschappers vóór mij hebben verricht.

Dichter en schrijver Marjoleine de Vos heeft een paar jaar geleden in *NRC* een column gewijd aan de abdij in het Franse Cluny, een ooit wereldberoemd klooster dat tijdens de Franse Revolutie grotendeels werd verwoest. Tijdens haar bezoek werd door middel van 3D-visualisaties het verhaal verteld van de monniken die daar hebben geleefd. De Vos herinnert zich dat Milan Kundera in *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan* schreef dat het leven dat eens en voor altijd verdwijnt op een schaduw lijkt, zonder gewicht is, hoe schitterend of verschrikkelijk dat leven ook was, en ze vraagt zich af of het leven van de monniken meer betekenis heeft gekregen nu wij er in Cluny nog iets van kunnen zien. ‘Dat weet ik niet,’ schrijft ze. ‘Wie bepaalt de omvang van de betekenis. Maar wie zoiets ziet, voelt het leven toch, even, als oneindig veel meer dan een schaduw. De schittering en de verschrikking, ze betekenden van alles.’⁸ Het schrijven van een biografie is een hachelijke zaak; het lijkt op het maken van zo’n 3D-visualisatie, die ook een interpretatie van de werkelijkheid is. Elselina Versfelt was een mens, zoals wij, en het is een precaire onderneming om het leven van een mens van vlees en bloed, zo ver weggedreven in de tijd, zo ver weg van je eigen ervaringen, in de mal te gieten die je er zelf voor hebt bedacht, op basis van beperkte gegevens die je op verschillende manieren kunt interpreteren. Door in te zoomen op deze ene vrouw krijgen de lezers de mogelijkheid om zich in het verleden te verplaatsen, maar de wereld die zich aan hen ontvouwt, kan niet anders dan ver en vreemd blijven. En toch: op zoek naar Elselina Versfelt.